

ΑΡΧΑΙΟΛΟΓΙΚΑ ΧΡΟΝΙΚΑ

ΑΝΑΣΚΑΦΑΙ ΠΑΛΑΙΟΠΟΛΕΩΣ ΑΝΔΡΟΥ
ΚΑΤ' ΑΥΓΟΥΣΤΟΝ ΤΟΥ 1956

| Κατὰ τὸν Αὐγουστον τοῦ 1965 ἐπεχειρήθη ἡ πρώτη συστηματικὴ ἀνασκαφὴ τῆς ἀρχαίας πόλεως τῆς Ἄνδρου διὰ προσφορᾶς εὐγενῶν Ἀνδριῶν. Ἡ προσφορὰ ἐγένετο πρὸς τὸν «Ἀνδριακὸν Ὅμιλον», εἰς τὸν ὁποῖον, ἐμψυχούμενον ὑπὸ τοῦ Προέδρου αὐτοῦ κ. Λουρέντζου Κασιμάτη, χρεωστεῖται ὑποδειγματικῆ καὶ τελεσφόρος προσπάθεια διὰ τὴν πολιτιστικὴν ἀνάπτυξιν τῆς νήσου.

Ἡ συνέχισις τῆς ἀνασκαφῆς δὲν κατέστη δυνατὸν νὰ πραγματοποιηθῇ μέχρι σήμερον διότι ἡ προταθεῖσα ἀπαλλοτριώσις παραμένει ἔκτοτε καὶ μέχρι σήμερον ἐκκρεμῆς.

Ἐπειδὴ ἡ ὑπ' ἐμοῦ ὑπὸ τὸν ἀνωτέρω τίτλον δημοσιευθεῖσα πρόχειρος ἔκθεσις, δι' εὐρύτερον δὲ κοινόν, εἰς ἰδιαίτερον τεῦχος ὑπὸ τοῦ Ἀνδριακοῦ Ὅμιλου τὸ 1957 παρέμεινεν ἄγνωστος εἰς τὴν ἀρχαιολογικὴν βιβλιογραφίαν, ἐθεώρησα ἀναγκαῖον, ἵνα ἀνυδημοσιεύσω αὐτὴν ἐνταῦθα ἄνευ οὐδεμιᾶς ἀλλαγῆς μετὰ τὴν ἐλπίδα ὅτι κάποτε θὰ δλοκληρωθῇ ἡ ἔρευνα αὐτῆ.

Τὰς ἐθροθεῖσας κατὰ τὴν ἀνασκαφὴν ἐπιγραφὰς θὰ δημοσιεύσῃ προσεχῶς ὁ κατ' αὐτὴν συνεργασθεὶς κ. Χρ. Πελεκίδης.

Ἀνταποκρινόμενος καὶ μετὰ ταῦτα εἰς τὴν ἐπιθυμίαν τῶν Ἀνδριῶν, χορηγούντων προθύμως πρὸς ἐξερεύνησιν τῆς νήσου των, ἐστράφη πρὸς τὴν Ζαγοράν, ἔνθα διεξήχθη μετὰ ἐνδιαφέροντα ἀποτελέσματα μία πρώτη ἀνασκαφὴ τὸ 1960 μετὰ τὴν ἐπὶ τόπον διεύθυνσιν μόνον τοῦ κ. Ν. Ζαφειροπούλου (Ἀρχ. Δελτ. 16, 1960 [1962], σ. 248 πρὸβ. Γνωμον 34, 1962, σ. 396). Ἰούλιος 1965 Ν.Μ.Κ.]

Ἡ ἀρχαία Πρωτεύουσα τῆς Ἄνδρου, ἀντιθέτως πρὸς ὅ,τι συμβαίνει καὶ ἀλλαχοῦ καὶ ἰδίως εἰς τὰς Νήσους τοῦ Αἰγαίου, δὲν εὐρίσκεται ὑπὸ τὴν σημερινὴν πόλιν, ὥστε νὰ μὴ

εἶναι δυνατὴ ἡ ἀνασκαφὴ αὐτῆς ἄνευ καταστροφῆς τῶν σημερινῶν οἰκιῶν.

Οὔτε ἐπίσης τὰ φαινόμενα λείψανα αὐτῆς ἢ τὰ τυχαίως εὐρισκόμενα εἰς τὴν περιοχὴν τῆς ἀρχαίας πόλεως ἔργα τέχνης εἶναι τόσον ἀσήμαντα ὥστε νὰ θεωρῆται ἄσκοπος ἡ ἐξερεύνησίς τῆς.

Ὅθεν καὶ ἡ διατήρησις τῆς περιοχῆς τῆς Ἀρχαίας πόλεως ἐλευθέρως ἀπὸ νεωτέρων οἰκοδομημάτων ἐπικυηθέντων ἐπὶ τῶν παλαιῶν καὶ ἡ διαφαινομένη σημασία τῶν λειψάνων τῆς ἀρχαίας πόλεως ἀπετέλουν στοιχεῖα συνηγοροῦντα ὑπὲρ τῆς διεξαγωγῆς κατὰ τὸ δυνατόν συστηματικωτέρων ἀνασκαφῶν εἰς τὴν περιοχὴν τῆς Παλαιοπόλεως, ἔνθα εὐρίσκονται τὰ ἑρείπια τῆς ἀρχαίας πόλεως τῆς Ἄνδρου.

Ἡ σημερινὴ Παλαιοπόλις, οἰκισμὸς ὄχι πολὺ παλαιός, κατέχει μικρότατον μόνον μέρος εἰς τὸ μέσον τῆς κλειτύς (πίν. Α), ἡ ὁποία κατάρουτος καὶ καταπράσινος κατέρχεται ἀρκετὰ ἀποτόμως πρὸς τὴν θάλασσαν, εἰς μικρὸν ὄμορον, περὶ τὸν ὁποῖον μόνον σχηματίζεται μικρὰ ἐπίπεδος ἔκτασις, ἀποτελεσθεῖσα διὰ τῶν προσχώσεων τῶν ἐκ τῆς Κουβάρας κατερχομένων χειμάρρων. Ἐπὶ τῆς κλειτύς ταύτης (πίν. Α) καὶ τῆς παρὰ τὴν θάλασσαν προεκτάσεώς τῆς ἔκειτο ἡ ἀρχαία πόλις. Εἰς τετραγώνου πύργου ἐπὶ τῆς κορυφῆς τῆς ὅλης ταύτης ὄρεινῆς ἀντηρίδος, παρὰ τὸ ἐκκλησιδίων τοῦ Ἁγίου Δημητρίου, ἀρκετὰ ὑψηλότερον τοῦ σημερινοῦ χωρίου, ἀποτελεῖ τὸ ἀνώτατον ἄκρον τοῦ ἀρχαίου τείχους, τὸ ὁποῖον ἐντεῦθεν κατ' εὐθείαν σχεδὸν γραμμὴν καὶ σωζόμενον κατὰ τὸ μέγιστον μέρος τῆς διαδρομῆς του κατέρχεται μέχρι τῆς θαλάσσης, ἐπὶ τῆς ῥάχως τῆς δυτικῆς πλευρᾶς τῆς κλειτύς.

Τὸ δυτικὸν τοῦτο σκέλος τοῦ τείχους — τὸ ἀνατολικὸν δὲν σώζεται — δὲν εἶναι τὸ μόνον ἕγγρα τῆς ἀρχαίας πόλεως. Ἰσχυροὶ τοῖχοι ὑποστηρίζοντες ἐπιχώσεις διὰ τὸν σχηματισμὸν

κατώτερον μέρος τῆς Στοᾶς. Ἡ σχέσις των πρὸς αὐτὴν εἶναι σαφής, ἐφ' ὅσον ταῦτα εὐρίσκονται εἰς εὐθείαν γραμμὴν καὶ εἰς μικροτάτην ἀπὸ τῆς πρώτης βαθμίδος τῆς Στοᾶς ἀπόστασιν. Οὕτω σχεδὸν δὲν ἠδύνατό τις νὰ ἀνέλθῃ τὰς βαθμίδας ἐμποδιζόμενος ὑπὸ τοῦ πλήθους τῶν ἀναθημάτων· διὸ καὶ ἡ ἀνοδος ἐγένετο διὰ τοῦ ἄκρου τῶν βαθμίδων, τοῦλάχιστον εἰς τὴν ΝΑ. γωνίαν, ὅπως δεικνύει ἡ ἐκεῖ παρατηρουμένη φθορὰ τοῦ μαρμάρου ἐκ τῶν συνεχῶν ἐπὶ αἰῶνας πατημάτων, διὰ τῶν ὁποίων ἐσχηματίσθησαν κοιλότητες δεικνύουσαι ἀκριβῶς ὅτι στενὸς μόνον χώρος ὑπῆρχεν ἐλεύθερος διὰ τὴν ἀνάβασιν.

Τὰ ἀναφανέντα οἰκοδομήματα ἀνήκουν εἰς τοὺς Ἑλληνιστικούς κυρίως χρόνους, τὸν 3ον ἢ τὸν 2ον π. Χ. αἰῶνα καὶ ἐξῆς· τὸ παλαιότερον φαίνεται ὅτι εἶναι ἡ ἐξέδρα εἰς σχῆμα [ ] , ἣτις δύναται ἀκόμη νὰ ἀνήκῃ εἰς τὸν 4ον π.Χ. αἰῶνα. Εἶναι ἡ ἐποχὴ κατὰ τὴν ὁποίαν αἱ νῆσοι τοῦ Αἰγαίου ἀποκοτῶν διὰ πρώτην φοράν μετὰ τοὺς ἀρχαίους χρόνους μίαν ἰδιαιτέραν ἀκμὴν ἔνεκα τῶν ἀγώνων τῶν διαδόχων τοῦ Μεγάλου Ἀλεξάνδρου διὰ τὴν ἐπικράτησιν των εἰς τὸ Αἰγαῖον. Ἔργα τέχνης μεγάλα δὲν ἀνευρέθησαν ἐφέτος, δὲν ἔλειψεν ὅμως ἀρκετὸς ἀριθμὸς μικρῶν τεμαχίων ἐξ ἀγαλμάτων ἢ ἀγαλματίων ὡς καὶ τμήματα ἀρχιτεκτονικῶν μελῶν. Ἐκ πηλίνων εὐρημάτων ἀπεικονίζεται ἐνταῦθα εἰς ὀλόκληρος διασωθεὶς λύχνος φέρον ἀνάγλυφον παράστασιν Ἔρωτος (πίν. Δ, δ).

Πῶς περιεκλείετο ἡ Ἀγορὰ κατὰ τὰς τρεῖς ἄλλας πλευρὰς καὶ ποῖα ἄλλα μνημεῖα ὑπῆρχον ἐντὸς αὐτῆς δὲν κατέστη δυνατὸν νὰ ἴδωμεν τώρα.

Ἡ ἀνασκαφείσα ἔκτασις ὑπῆρξεν ἀρκετὰ μικρά, ὅχι δὲ κυρίως ἐξ αἰτίας τῶν περιορισμένων οἰκονομικῶν δυνατοτήτων τοῦ ἔργου. Ἡ προσπάθεια καὶ ἐμοῦ καὶ τοῦ Ἀνδριακοῦ Ὀμίλου νὰ πείσωμεν φιλικῶς μόνον τοὺς ἰδιοκτίτας τῶν ἀγρῶν ἔνθα ἡ ἀνασκαφή, ἵνα διευκολύνουν τὸ ἔργον μας χωρὶς οὐδὲν νὰ ζημιωθοῦν οὗτοι, προσέκρουσεν εἰς τὴν ἀκαταμάχητος πείσμονα δυσπιστίαν τῶν χωρικῶν—ἐκτὸς ὀλίγων ἐξαιρέσεων—οἵτινες προέβαλλον διαρκῆ ἐμπόδια διὰ τὴν πρόοδον τῆς ἐργασίας.

Ἡ σημασία ὅμως τῆς ἀνασκαφῆς εἶναι πολὺ σπουδαιότερα τοῦ ὑπ' αὐτῶν τῶν ἰδιο-

κτιτῶν στενωῶς ἐννοουμένου συμφέροντος καὶ ἀσφαλῶς θὰ συνεχισθῆ ἢ ἔρουν, ἣτις ἐνδιαφέρει πάντας τοὺς Ἀνδρίους, ἀλλὰ καὶ τὴν ἐπιστήμην γενικώτερον.

Ἐν γενικωτέρας ἐπίσης σημασίας ἀποτελεσμα τῆς ἀνασκαφῆς ἡμῶν ἦτο ἡ διακρίβωσις τοῦ προορισμοῦ τοῦ Ἑρμοῦ τῆς Ἀνδρου. Ὁ τύπος τῆς ἀνευρέσεως του κεῖται ὀλίγας δεκάδας μέτρων πρὸς Ν. τῆς Στοᾶς. Μέχρι τοῦδε πιστεύεται γενικῶς ὅτι τὸ ὄραϊον τοῦτο ἄγαλμα ἀνευρέθη πλησίον ἐνὸς τάφου καὶ ὅτι παριστάνει τὸν νεκρὸν ὡς θεοποιηθέντα μετὰ θάνατον καὶ ταυτισθέντα πρὸς τὸν Ἑρμῆν, ὅστις εἶναι ὁ θεὸς ὁ ὀδηγῶν τὰς ψυχὰς εἰς τὸν Ἅδην. Ἀλλ' αἱ πληροφοροίαι περὶ τῆς ἀνευρέσεως προέρχονται ἐκ τῶν διηγήσεων τοῦ χωρικοῦ, τοῦ Δημητρίου Λουκρέξη, ὅστις ἀνεῖρε τὸ ἄγαλμα κατὰ τὸ 1832. Σήμερον ὅμως γνωρίζομεν ὅτι τάφοι δὲν ὑπάρχουν κατὰ τὴν περιοχὴν αὐτὴν. Οἱ τόποι τῶν ἀρχαίων νεκροταφείων τῆς πόλεως εἶναι γνωστοί· κεῖνται ἔξω τοῦ τείχους, ἐνῶ ἡ Ἀγορὰ, τὸ κέντρον τῆς πόλεως, εὐρίσκεται βεβαίως ἐντὸς τῶν τειχῶν. Μία ἐπιγραφὴ κεχαραγμένη ἐπὶ μαρμαρίνου ἀνωφλίου θύρας μᾶς ἐπέτρψε νὰ ταυτίσωμεν τὴν ἀνασκαφείσαν περιοχὴν ὡς τμήμα τῆς Ἀγορᾶς καὶ νὰ συμπεράνωμεν ἀσφαλῶς, ὅτι τὸ πρὸ ὑπερεκατὸν ἑτῶν ἀνευρεθὲν ἄγαλμα παριστᾷ τὸν Ἀγοραῖον Ἑρμῆν. Διότι ἡ ἐπιγραφὴ ἀναφέρει ὅτι οἱ ἀγορανόμοι ἀφιέρωσαν εἰς τὸν Ἑρμῆν ἐν μαρμαρίνῳ πλαίσιον θύρας καὶ παραθύρων. Ὑπῆρχε λοιπὸν μικρὸς ναῖσκος τοῦ Ἑρμοῦ εἰς τὴν Ἀγορὰν, ἀφοῦ εἰς αὐτὸν κάμνον τὰ ἀφιέρωμά των οἱ ἀρχοντες αὐτῆς. Ὁ Ἑρμῆς λατρεύεται εἰς τὴν Ἀγορὰν ὡς προστάτης αὐτῆς, ὡς Ἑρμῆς Ἀγοραῖος. Τὸ ἄγαλμα κατεσκευάσθη κατὰ τὸν 2ον π. Χ. αἰῶνα συμφώνως πρὸς παλαιότερον πρότυπον τοῦ 4ου αἰῶνος σχετιζόμενον πρὸς τὸν Πραξιτέλην. Ὁ τύπος τοῦ Ἑρμοῦ τῆς Ἀνδρου εἶναι γνωστὸς ἐπίσης ἐξ ἐνὸς ἀγάλματος τοῦ Βρετανικοῦ Μουσείου (Ἑρμῆς Farnese) καὶ ἐνὸς ἄλλου τοῦ Βατικανοῦ («Ἀντίνοος») καθὼς καὶ τινων ἄλλων δευτερευόντων ἀντιγράφων. Μία ἄλλη ἐπιγραφὴ ἀνευρεθεῖσα κατὰ τὴν ἀνασκαφὴν ἡμῶν ἀναφέρεται εἰς τὸν γνωστὸν Ρωμαῖον στρατηγὸν Λούκουλλον.

Τοιαῦτα ὑπῆρξαν συντόμως τὰ ἀποτελέ-

Ἡ περιοχὴ τῆς Παλαιπολλέως ἀπὸ Ἀνατολῶν. Ἡ ἀγορὰ ἐφίσταται εἰς τὴν μικρὴν ἐπίπεδον ἔκτασιν, ἐμπρὸς ἀριστερῇ.

Ὁ κατὰ τὸ 1832 εὑρεθεὶς Ἀγοραῖος Ἑρμῆς τῆς Ἰανθοῦ
Ἀθῆναι Ἐθν. Μουσείου.

α. Ἡ κρηπίς τῆς βορείας Στοᾶς τῆς Ἀγορᾶς τῆς Ἄνδρου.

β. Τοῖχος τῆς Α. πλευρᾶς τῆς βορείας Στοᾶς.

γ. Βάσεις καὶ ἐξέδραι ἔμπροσθεν τῆς βορείας πλευρᾶς.

α. Ήμικυκλική ἐξέδρα ἔμπροσθεν τῆς βορείας Στοᾶς.

β. Βάθρον ἔμπροσθεν τῆς βορείας Στοᾶς.

γ. Βόθρος (:) ἐν τῇ Ἀγορᾷ.

δ. Λύχνος με ἀνάγλυφον Ἐρωτιδέα.

σματα τῆς ἀνασκαφῆς τοῦ παρελθόντος Αὐγούστου [τοῦ 1956] σημαντικὰ καὶ ἀπὸ καθαρώς ἀρχαιολογικῆς ἀπόψεως ἀλλὰ καὶ ἐνδιαφέροντα γενικώτερον λόγῳ τῆς μορφῆς καὶ τῆς διατηρήσεως αὐτῶν.

Τὸ Ἐπιμελητήριον Παιδείας ἀπεφάσισεν ἤδη πᾶσαν ἠθικὴν ἐνίσχυσιν διὰ τὴν συνέχειαν τοῦ

ΠΡΟΣΘΗΚΗ. Ἡ διὰ τῆς ἀνασκαφῆς ταύτης γενομένη ἀσφαλῆς διαπίστωσις ὅτι ὁ Ἐρμῆς τῆς Ἄνδρου δὲν εἶναι ἐπιτύμβιος ἀνδρῶν — ὁ ὄφις τοῦ στηρίγματος δικαιολογεῖται ἀρκούντως ἐκ τοῦ χθονίου χαρακτήρος τῶν λατρείων τῆς Ἀγορᾶς — ἐπιβάλλει πολλὴν προσοχὴν εἰς τὴν διάκρισιν τῶν διαφόρων τύπων τοῦ Ἐρμοῦ. Ἐπὶ τοῦ παρόντος ἀρκουῖμαι νὰ σημειώσω ὅτι ἡ προσφάτως ἐκφρασθεῖσα γνώμη ὅτι ὁ Ἐρμῆς Ludovisi παριστᾷ τὸν Ψυχοπομπὸν Ἐρμῆν, βλ. S. KARUSU, Ἐρμῆς Ψυχοπομπός, ἐν Ath. Mitt. 76, 1961, 91 κέ., δὲν δύναται νὰ θεωρηθῆ ὡς ἀσφαλῆς. Παρὰ τὰς διαφορὰς τῆς ἐποχῆς ὁ Ἐρμῆς Ludovisi καὶ ὁ Ἐρμῆς τῆς Ἄνδρου παρίστανται ἀμφότεροι σαφῶς ὡς ἰστάμενοι, ἐνῶ ὁ «Ψυχοπομπός» καὶ ὅταν ἀκόμη εἰκονίζεται ὡς ἰστάμενος, εἶναι φανερόν ὅτι διακόπτει διὰ μίαν μόνον στιγμὴν τὴν κίνησιν τοῦ ἐτοιμαζόμενου νὰ τὴν συνεχίσῃ εὐθὺς ἀμέσως. Τοῦτο εἶναι, νομίζω, οὐσιῶδες στοιχεῖον τῆς παραστάσεως καὶ τῆς ἐννοίας τοῦ ψυχοπομποῦ θεοῦ.

Εἰς τὴν ἐννοίαν τοῦ Ψυχοπομποῦ ἢ Πομπαιὸν τὸ θεμελιῶδες εἶναι ἡ κίνησις, ἐξ οὗ καὶ σχεδὸν πάντοτε ὁ Ἐρμῆς ἐν τῇ ιδιότητι ταύτῃ παρίσταται ἐνδεδυμένος καὶ μὲ τὴν γλαμύδα πορπομένην ἐπὶ τοῦ ὄμου. Παρ' ὅλην ἐπομένως τὴν ὁμοιότητα τοῦ Ἐρμοῦ Ludovisi πρὸς τὸν Ἐρμῆν τοῦ κρατήρος τῆς Ν. Ὑόρκης (αὐτ. πίν. 58, 2) εἶναι δύσκολον νὰ νοήσωμεν διατι ὁ ἀγγειογράφος ἐνέδυσσε τὸν Ἐρμῆν, ἐφ' ὅσον τὸ ὑποτιθέμενον πρότυπον, ὁ Ἐρμῆς Ludovisi, ἦτο σχεδὸν γυμνὸν ἄγαλμα. Ὁ Ψυχοπομπός Ἐρμῆς εἶναι φυσικὸν νὰ παρίσταται κυρίως εἰς τὴν ἐπίπεδον τέχνην ἔνθα παρίστανται καὶ οἱ ὑπὸ τοῦ Ἐρμοῦ «πεμπόμενοι».

Ὡς περίοπτον ἄγαλμα ὁ Ψυχοπομπός Ἐρ-

ἔργου καὶ ἐλπίζομεν ὅτι ὁ Ἀνδριακὸς Ὅμιλος καὶ οἱ Ἄνδριοι ἐν γένει, διακρινόμενοι διὰ τὴν ἀγάπην πρὸς πᾶν ἔργον πολιτισμοῦ τῆς ὁραίας τῶν Νήσων, θὰ ἐξεύρουν τὴν δυνατότητα τῆς ὁλοκληρώσεως τῆς ἀναληφθείσης προσπαθείας.

ΝΙΚΟΛΑΟΣ Μ. ΚΟΝΤΟΛΕΩΝ

μῆς δικαιολογεῖται εἰς συνθέσεις ἀγαλμάτων, οὐδὲν δὲ ἀντίκειται εἰς τὴν παραδοχὴν τῆς γνώμης ὅτι ὁλόκληρος ἡ παράστασις τοῦ ἀνωτέρω κρατήρος τῆς Ν. Ὑόρκης μιμεῖται γλυπτικὴν σύνθεσιν ἐν τῇ δημοσιεύσει ἄλλως τε τῆς G. M. A. RICHTER, Red-fig. Ath. Vases in the Metrop. Museum, σ. 156, τονίζεται ἡ ὁμοιότης τῆς παραστάσεως τοῦ κρατήρος πρὸς τὰς μορφὰς τῶν ἀετωμάτων τοῦ Παρθενῶνος. Τοιαύτης ὁμως πολυπροσώπου συνθέσεως εἶναι δύσκολον νὰ ὑποθέσωμεν ὅτι ἀπετέλει μέλος τὸ πρότυπον τοῦ Ἐρμοῦ Ludovisi.

Ἡ ἐν τῷ ἀνωτέρω ἄρθρῳ ἐκφραζομένη περαιτέρω ὑπόθεσις ὅτι ὁ Ἐρμῆς Ludovisi ἵστατο ἐπὶ τοῦ δημοσίου τάφου τῶν μετὰ τοῦ Τολμίδου τὸ 447 ἐν Κορωνεῖα πεσόντων Ἀθηναίων καὶ ὅτι μάλιστα ὁ Ἐρμῆς ἔλεγε πρὸς τοὺς νεκροὺς τὸ ἐπὶ τοῦ βάρθρου ἀνευρεθὲν ἐπιγράμμα, W. REEK, Gr. Versinschriften I ἀρ. 17, προσκρούει εἰς τὴν ἔλλειψιν οἰασθήποτε, καθ' ὅσον γνωρίζω, μαρτυρίας μνημειακῆς ἢ γραπτῆς, ὅτι ἄγαλμα θεοῦ, ἔστω καὶ ψυχοπομποῦ, ἦτο ἰδρυμένον ἐπὶ τάφου κατὰ τὸν 5ον ἢ καὶ τὸν 4ον αἰῶνα καί, ἀκόμη ὀλιγώτερον, ὅτι κατὰ τὴν αὐτὴν ἐποχὴν ἠδύνατο νὰ εἰκονισθῆ θεὸς ἡμῶν τοὺς νεκροὺς καὶ προδίδων τὰς θείας βουλὰς, ἀκόμη καὶ ἐὰν οἱ νεκροὶ οὕτοι εἶχον ἀποθάνει ὑπὲρ πατρίδος. Ἄλλως δὲ ἡ ἀναφορὰ τοῦ ἐπιγράμματος εἰς τοὺς ἐν Κορωνεῖα θανόντας δὲν εἶναι ἀπολύτως ἀσφαλῆς.

Οὔτε, πιστεύω, ἡ μεταγενεστέρα χρῆσις τοῦ ἀγάλματος τοῦ Ἐρμοῦ ἐπὶ τῶν τάφων δύναται νὰ θεωρηθῆ ὡς σχετικὴ μὲ τὴν ἐν τῇ ἀνωτέρω μελέτῃ ὑποτεθεισάν ἐρμηναίαν τοῦ Ἐρμοῦ Ludovisi. Εἰς τὰ νεώτερα ταῦτα παραδείγματα ἔχομεν ἑξομοίωσιν τοῦ νεκροῦ πρὸς τὸν Ἐρμῆν.

N. M. K.